

K. RAXMANOV SHÍGARMALARINDA ANTONIMLERDİN STILLİK QOLLANÍLÍWÍ

Allanazarov E.

Ájiniyaz atındağı NMPI qaraqalpaq tili kafedrası docenti, f.i.k.

Aydarbaeva A.

Ájiniyaz atındağı NMPI Filologiya fakulteti 3-kurs studentı

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17703454>

Annotaciya. *Kórkem shıǵarmalar tilin lingvopoetikalıq aspektte izertlewler házirgi zaman talaplarınıń biri bolıp, poeziyalıq shıǵarmalar tilin úyreniy máselesi arnawlı izertlewlerdi talap etedi. Maqalada K.Raxmanov shıǵarmalarında antonimlerdiń stillik qollanılıwı hám olardıń milliy tilimizdiń, lingvomádeniyatımızdiń, tillik estetikanıń rawajlanıwındağı ornı hám áhmiyeti boyınsha jazıldı.*

Tayanış sózler: *lingvistika, ontonim, kelbetlik, valentlik, ekvivalent, kontekst, obraz, semantika, stil, forma.*

Аннотация. *В статье одна из языковых единиц нашего языка посвящена событию употребления антонимов в художественном языке. В произведениях К.Рахманова приводятся некоторые подробности, касающиеся особенностей значения слова в употреблении.*

Ключевые слова: *лингвистика, антонимы, существительные, прилагательные, валентность, эквивалент, контекст, образ, семантика, стиль, форма.*

Annotation. *In the article, one of the linguistic units of our language is devoted to the event of the use of antonym s units in the artistic language. In the works of K. Raxmanov, some details are given concerning the peculiarities of the meaning of the word in use.*

Key words: *linguistics, antonyms, conntext, concerning, peculiarities, semantics, style, form.*

Qaraqalpaq ádebiy tiliniń baslı quralı sóz, onıń mánilik qásiyetleri, tili bolıp, bular poeziyanıń kókemlik dárejesine jetiwinde sóz sheberiniń til qurallarınan qanday dárejede qollana alıwı úlken áhmiyetke iye boladı. Qaraqalpaq kórkem poeziyalıq dóretiwshilik dúnyasında óziniń salmaǵına iye sóz ustalarınıń tilin úyreniw birinshi náwbette onıń dóretiwshilik penen sóz tańlaw sheberligin úyreniwge, sonıń menen birge ana tilimiz sóz baylıǵınıń rawajlanıwında shayır shıǵarmaları tiliniń belgili dáreje tásirini esapqa alınadı. Lingvopoetikalıq jaqtan izertlewde poetikalıq tildiń onıń rawajlanıwına qanshelli árejede tásir etip atırǵanlıǵı esapqa alınadı. Házirgi qaraqalpaq poeziyası hám onıń tili pútkil jámiyetshiliktiń ruwxıy, mádeniy rawajlanıwına da sezilerli dárejede tásir etip kiyatır.

Lingvistikalıq izertlew arqalı tildiń leksikalıq mánileriniń túrlerin anıqlaw tili iliminiń baslı máseleleriniń biri bolıp kiyatır. Ilimpazlardıń pikirinshe kópshilik waqıtları sózlerdiń mánileri tuwralı gáp bolǵanda onıń jazalıwına qaray tuwra hám awıspalı mánileri haqqında, sózdiń kontekstlik xızmeti menen baylanıslılıǵı tuwralı pikir júritiledi.[3:16].

Ulıwma til ilimi izertlewlerinde sóz semantikasına, stillik mánisine baylanıslı oǵada áhmiyetli máseleler boyınsha ilimiy jaqtan búgingi kúnde kóp sanlı monografiyalıq miynetler, toplamlar, ilimiy maqalalar, qollanbalar hám taǵı basqa da izertlengen jumıslardıń dóretilip, olar lingvopoetika iliminiń jetiskenliklerin belgili dárejede baytıp kelmekte. Túrkiy til iliminde kórkem shıǵarmanıń tili haqqındaǵı máseleler arawlı monografiyalıq izertlewlerdiń, kandidatlıq hám doktorlıq dissertacijalardıń obyektleri sıpatında lingvistikalıq kórqarastan izertlenilip, ilimiy nátiyjeleri tyurkologiya ilimin baytıwda sebepshi bolıp atır.[1:24.]

Ilimpaz E. Berdimuratovtıń pikiri boyınsha awızeki hám jazba sóylew stilleri, sheshenlik hám sóylesiw, rásmiy hújjetler hám diplomatiyalıq pikir alısıwlar, proza yamasa poeziyanıń tili-bulardıń barlıǵı da ózine tán til quralların hám usılların talap etedi. Kópshilik jaǵdayda tildiń solarǵa baylanıslı ózgeshelikleri ámelde esapqa alına bermeydi. Sonıń ushın da kórkem shıǵarmanıń tilin ayrıqsha ilim sıpatında tanıp úyreniliwi kerek .[2.78.]

K. Raxmanovtıń poeziyalıq dóretpeleri menen xalıqtıń júregine orın alıp, onıń mehri, muxabbatına erise alǵanlıǵınıń jámiyetshilik gúwası bolıp kiyatır. Maqalada shayırdıń ózine tán tákrarlanbas sheberlikti júzege shıǵarıwshı til qurallarınıń qanshelli dárejede paydalanǵanlıǵın esapqa alınadı. K. Raxmanov óz shıǵarmalarında jámiyetlik turmıstaǵı barlıq nızamlıqlar, zamanlaslarınıń mashqalaların hár qıylı real turmıslıq obrazlar arqalı, kórkem súwretlew quralları arqalı ayrıqsha sheberlik penen súwretley alıw menen birge qaraqalpaq tiliniń, onıń qollanılıw keńligin keńeytiwge úles qostı.

K. Raxmanov dóretiliwshiligi óziniń mánisi keń sózlik baylıǵı, sózden sheber paydalanıw arqalı onıń stillik gózzalıǵı, xalıqshıl ruwxıy dúnyası menen oqıwshı qálbinen tereń orın alǵan. Shayırdıń hár bir dóretpeleri ayrıqsha ózine tánligin támiyinleytuǵın til birliklerinen stillik maqsetlerde qollanılıw diyapazonın úyreniw baslı maqset etip qoyıldı.

Jaqsı adam bul dúnyaǵa kórik berer,

Jaman adam gozzallıqqa órt berer.

Kúshli haywan emes, áljiwaz, ázzi,

Adamlar-aq dúnya uyqısın tórt bóler. (K. R.)

Joqarıdaǵı poeziyalıq qatarlarda adamǵa baylanıslı burınnan tilimizde bar atlıqlasqan **jaqsı-jaman**, kelbetlikten **kúshli-áljiwaz** antonimler obrazlılıqtı kúsheytiwde sheberlik penen paydalanılǵan.

K. Raxmanov shıǵarmalarınan alınǵan usı poetikalıq antonimlik qatarlardıń ózinen-aq sóz sheberleri tárepinen bayanlanǵan pikirdiń jeke dóretiliwshilik stiline qaray sonsha anıq, obrazlı, ótkir hám tásirli túrde leksika-semantikalq usıl menen jasalǵan sózler arqalı

pikirdiń oqıwshıǵa jetkeriliw arqalı onıń estetikalıq zawıqlılıǵı, sol pikirlerdi onnan artıq beriw de múmkin emesligi ayqın sezilip tur. Bunda hár bir sóz, sóz mánisi, sóz dizbegi, gáp óz ornında, sózde de, kórkem súwretlengen pikirde de obrazlılıq, tásirsheńlik bar. Olar arasına sóz qosıw da, basqa sóz benen almasıw yamasa bir sózdi alıp taslaw da múmkin emes.

Tildegı sózler leksika-semantikalıq usıl menen jasalǵanda olardıń dúzilisinde hesh qanday ózgeris bolmaydı, tek semantikalıq mánisi ózgeriske ushıraydı, yaǵnıy sózlerdiń morfemalıq qurılısı ózgemey-aq, basqa sóz shaqabına ótip ketedi. Lingvistikada bul usıldı transpoziciya dep te ataladı. (3.b.24.) Mısal keltiremiz:

Ayırmasań jaqsı menen jamandı,
Bilmegeniń hadal menen haramdı.
Keshe sennen qarız sorap júrgenler,
Búgin keler aldı tolı mal aydap.
Jaqsılıqqa satqın kibi satıldım,
Jamanlıqqa jolbarıstay atıldım.

Kórkem shıǵarmadan alınǵan mısallarda atılıqsan **jaqsı menen jamandı**, **jaqsılıqqa- jamanlıqqa**, ráwıshlik mánidegi **keshe-búgin** antonimlerd qollanılıp, kórkem konteksttiń tásirsheńligi kúsheygen.

Joqarıda ayırıqsha kórsetilip ótilgen mısallar sóz jasalıwdıń leksika-semantikalıq usılı menen jasalǵan sózler. Sebebi bul sózler tiykarınan kelbetlik sóz shaqabı bolsa da, gápte ol atlıq sóz shaqabınıń sorawına juwap berip atılıqsıw tur.

Tiykarǵı hám awıspalı mánileri sózlerde sóz belgili bir túsiniktiń atı bolsa, al sóz dizbegi jáne mánili sózlerdiń (eki ya onnan da kóp) mánilik hám grammatikalıq jaqtan bir – biri menen baylanısıw qospa uǵımdı bildirip keledi. Mısalı,

Aqıllıǵa erip kettim bawırday,
Aqmaqlarǵa estim shańlı dawılday.
Keshe qanazatqa qonǵan adamlar,
Búgin keler soqpaǵında jayawlap.

Sóz bir túsinikti bildirse (jeke, biraq juplasqan, dizbeklesken túrinde tursa da), al sóz dizbegine kirgen sózleri biri-biri menen grammatikalıq qurallardıń járdemi menen baylanısqa túsedı de, biri baǵınıńqı, ekinshisi baǵındırıwshı bolıp keledi. Eń keminde eki mánili sózdiń (**aqıllıǵa erip**, **aqmaqlarǵa estim**, **aeshe qanazatqa**, **búgin keler**) biri-biri menen óz ara mánilik hám formalıq jaǵınan baylanısıwın sóz dizbegi boladı.

Nasharlardıń qulaǵında júrtin-
Bul dúnyanıń algıs, ǵarǵısın tıńlap.
Jazda ıssılasam, ya tońsam qısta,

Ele de eń bekkem panam bolǵansız. (K. Raxmanov)

Qaraqalpaq kórkem ádebiy tilinde tiykarǵı hám awıspalı mánili sózlerdiń jasalıwına ayrıqsha itibar qaratıladı. Kópshilik jaǵdaylarda tilidiń mánileri tuwralı sóz etilgende birinshi náwbette onıń tuwra hám awıspalı antonimlik sózdiń kontekstlikke baylanıslı mánileri sóz etiledi.

Az-azdan úyrengen dana boladı,

Kópten úyrengen shala boladı,...

Jik iyirmeń basqa dep,

Kóp-Azap bermeń bendege.

Barsa bolar ástelep,

Qattı barar jerge de. (K. R.)

Kórkem sóz lingvistikada óz tásirsheńlik shegarasına qaray kommunikativlik hám estetikalıq funktsiyanı atqaradı. Sol ushın da kórkem ádebiy stildiń qollanıw shegarası júdá keń bolıp, barlıq stillik múmkinshiliklerden barınsha paydalanıp, ádebiy til normalarınan da shıǵıwı múmkin. Kórkem ádebiy stilde qollanılgan sinonim, omonim hám naqıl-maqallarler qollanılganda tildiń barlıq sóz baylıqlarınan paydalanıladı. Kórkem ádebiy stilindegi sózler adamǵa estetikalıq tásir etiw kúshine iye bolıp, kórkem sóz sheberi bizdi qorshaǵan dúnyanı obrazdı hám kórkem etip kórsetedi hám shıǵarmalarda emocionallıq, ekspressivlik lirizm, stilistikalıq, figuralar keń qollanıladı. Kórkem ádebiy stilde antonim sózlerdiń kóp mánililiginiń stilistikalıq qollanıwı shayır poeziyasında kóplep ushırasadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Мирзаев И.К. Проблемы лингвопоэтической интерпретации стихотворного текста (на материале современной узбекской поэзии) А.Д.Д. Т., 1992.
2. Казаков Ш. Семантика-стилистические Особенности эмоционально оценочной лексики драм Хамзы. А.К.Д. Т., 1990,
3. Турсунов С. Лексические особенности дастана «Алпамыш» А.К.Д. Т., 1990.
4. E. Berdimuratov. Házirgi qaraqalpaq tili. Leksikologiya. Nókis, 1994, 9-бет.
5. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилинің стилистикасы. – Нөкис: 1990.
6. K. Raxmanov . Таńlamalı shıǵarmaları. N., 1984.